

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ

Бородюк К.В.

Студентка 4курсу, відділення Політологія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Автор досліджує чинники, які забезпечують становлення громадянського суспільства та сприяють його подальшому функціонуванню. У зв'язку з цим у статті визначаються засадничі чинники формування громадянського суспільства, а також ті суспільно-політичні інститути, які відіграють рушійну роль для виникнення громадянського суспільства.

Автор исследует факторы, обеспечивающие становление гражданского общества и способствующие его дальнейшему функционированию. В связи с этим в статье определяются основополагающие факторы формирования гражданского общества, а также те общественно-политические институты которые играют движущую роль для возникновения гражданского общества.

The author explores the factors that ensure the emergence of civil society and promote its further operation. In this regard, the article defines the basic factors that form civil society, and the socio-political institutions which play a driving role of civil society.

Keywords: civil society, the forming factors of civil society, the functioning factors civil society, government, social and political institutions.

Ключові слова: громадянське суспільство, чинники формування громадянського суспільства, чинники функціонування громадянського суспільства, держава, суспільно-політичні інститути.

Протягом декількох останніх десятиліть, найбільш дискусійним питанням серед вчених політологів, соціологів та правознавців є категорія «громадянське суспільство». Ідея «громадянського суспільства» історично походить з античних часів (Цицерон, Арістотель) і з того часу кожен із представників нового концептуального підходу (Н. Макіавеллі, Д.Локк, Т.Гоббс, Ж.-Ж.Руссо, І.Кант, Г.Гегель, К.Маркс, Т.Пейн, А. Фергюсон, К.Поппер, Е.Коен, Р.Дарендорф та ін.) по різному визначав суть даного феномену. В кожен з періодів переосмислення суті громадянського суспільства по різному визначали чинники, які впливають на його формування та функціонування.

Численні підходи до розуміння суті громадянського суспільства і концепції в межах, яких окреслені чинники формування та функціонування останнього, замість внесення теоретичної ясності та виокремлення нормативних елементів, які сприяють становленню громадянського суспільства, насправді перешкоджають їх адекватному розумінню.

В дослідженнях, опублікованих останнім часом, основна увага приділяється проблемі формування та розвитку громадянського суспільства в Україні. Широко відомі дослідження М.В.Лациби, О.П. Айвазовської, В.І.Доморослого, О.Г Чувардинського [7,10,12,16]. Кількість монографій і статей, безпосередньо

присвячених визначенню засадничих чинників формування громадянського, дослідженню суспільно-політичної інститутів, які відіграють провідну роль при його формуванні, є досить обмеженою.

На наше переконання, актуальність науково-політичних досліджень чинників формування громадянського суспільства обумовлена тим, що такі дослідження дозволяють не тільки зрозуміти суть та природу цього явища, але й в подальшому дають змогу створити умови для його становлення та ефективного функціонування.

По-друге, не можна не відзначити й того, що аналізуючи стан та розробляючи конкретні пропозиції по вдосконаленню інститутів громадянського суспільства в Україні, важливо при цьому чітко розуміти, які

саме чинники та інститути є визначальними не тільки для формування, а й для подальшого ефективного функціонування громадянського суспільства.

Основними цілями даної статті є виокремлення засадничих чинників формування громадянського суспільства, а також визначення тих інститутів соціальної, економічної, політичної, духовної сфер, які забезпечують ефективне функціонування громадянського суспільства.

Протягом декількох століть своєї історії вислів «громадянське суспільство»

став полісемантичним. У різних країнах і в різні епохи йому було надано різних значень не тільки через те, що науковці не були одноставними щодо ідеального типу даного феномену, але й тому, що емпіричні моделі громадянського суспільства мають суттєві відмінності. В залежності від того, який зміст вкладений в категорію «громадянське суспільство» вчені визначають чинники, які впливають на його формування та забезпечують функціонування. Саме тому принциповим та першочерговим завданням є визначення сутності даного феномену.

Серед величезної кількості існуючих на сьогодні дефініцій поняття «громадянське суспільство», доволі розповсюдженим є визначення громадянського суспільства через протиставлення його державі. При цьому вчені, які дотримуються такої точки зору [2,11,17] наполягають на тому, що концепція громадянського суспільства має сенс лише в межах дихотомії «громадянське суспільство – держава».

Дихотомічна модель, незважаючи на всі її відносні переваги в окресленні класичної ліберальної епохи, не може охарактеризувати ні ті сили, які обумовлювали трансформацію цього суспільства, ні нову суспільну структуру. Саме тому в сучасних дослідженнях на перший план виходить розгляд громадянського суспільства в контексті трьохчленної моделі відношень «громадянське суспільство – економіка – держава». Серед апологетів такого підходу до дослідження громадянського суспільства особливо слід виділити Д.Л. Коена і Е. Арато, які в інноваційному ключі розглядають проблеми співвідношення та взаємозалежності понять громадянське суспільство, економіка, держава [4].

При визначенні чинників формування та функціонування громадянського суспільства ми будемо виходити з такого визначення даного феномену: громадянське суспільство – це автономна, плюралістична, самоорганізована система, зв'язків, відносин і взаємодії громадян та їх груп, яка утворюється внаслідок їх самоорганізації для захисту та реалізації різноманітних інтересів і прав людини, що виявляється у створенні ними відповідних інститутів і самодіяльних організацій, яка забезпечує поєднання індивідуального та спільного інтересу і гарантує права людини і громадянина [15; 116].

Очевидним є те, що основоположною умовою існування громадянського суспільства є особистість.

Проте з наведеного визначення випливає, що основою і рушійною силою громадянського суспільства є не просто особистості, а вільні громадяни, які здатні самоорганізовуватись для забезпечення власних інтересів та потреб, проте при цьому їм притаманне відчуття солідарності, яке і забезпечує врахування та реалізацію групових інтересів. Тобто говорити про громадянське суспільство можна лише з часу появи «громадянина» наділеного комплексом «прав» і «свобод» з притаманним йому відчуттям «солідарності», та здатністю до «самоорганізації» з іншими громадянами – саме перераховані чинники, на нашу думку, є основоположними для формування та функціонування громадянського суспільства.

Для громадянського суспільства характерне домінування горизонтальних зв'язків. Як зазначає американський соціолог-неофункціоналіст Джеффри К. Александер горизонтальні зв'язки будучи стійкими та різноманітними утворюють три рівні громадянського суспільства: практичний рівень людської взаємодії; інституційний рівень; культурний рівень (рівень цінностей) [18]. На формування вище зазначених рівнів і відповідно громадянського суспільства в цілому впливають соціальна, економічна, політична та духовна сфери суспільства. Саме створення певних інститутів, встановлення певного типу зв'язків та взаємодії між ними забезпечують умови для формування та функціонування громадянського суспільства.

В соціальній сфері найістотнішою передумовою формування та функціонування громадянського суспільства є соціальна стратифікація. Це поняття характеризує ту постійно існуючу асиметрію в стосунках груп, яка структурує суспільство, але завжди є результатом дії конкретних соціально-економічних і інших суспільних відношень в конкретній країні [9]. Стратифікація розвиває структуру суспільства розшаровуючи і поділяючи структуру на великі і малі соціальні групи [13; 47]. Наявність в суспільстві чіткої та розвиненої соціальної структури важлива для становлення та ефективного функціонування громадянського суспільства тим, що саме в процесі соціальної стратифікації та в межах соціальних груп створюються умови для плюралізації та артикуляції інтересів, а також для їх агрегації. Окрім вище вказаних аспектів, в ході соціальної стратифікації відбувається інституалізація групових інтересів і таким

чином забезпечується їх постійна присутність в соціальному просторі, а також створюється механізм, який перешкоджає виникненню у суспільстві монополії інтересів окремого громадянина, певної групи, держави, поглинанню ними інтересів інших громадян, їх груп, або громадянського суспільства в цілому [13; 47].

Вагому роль у створенні сприятливих умов для формування громадянського суспільства відіграє середній клас – громадяни, які є його представниками, становлять соціальну базу громадянського суспільства.

По-перше, в рамках середнього класу максимально виконується умова диверсифікації суспільства по соціальним групам. За рядом ознак та параметрів він специфічно відрізняється від інших основних частин соціальної структури, також він різнорівний за власним складом.

По-друге, середній клас сприяє підтримці відносної суспільної стабільності завдяки характерному для нього високому рівню вертикальної мобільності [1; 57-78].

По-третє, відмінна риса представників середнього класу – надзвичайно високий рівень не лише виробничої, але і загальної культури, і як результат – висока ініціативність і здатність приймати творчі нестандартні рішення, висока адаптивність до швидкої зміни суспільних умов [3; 14-24].

В економічній сфері детермінантою формування громадянського суспільства є власність: приватна, колективна (організацій, кооперативів, акціонерних товариств та ін.). «Практичне застосування права людини на свободу є право людини на приватну власність... Право людини на приватну власність є свобода розпоряджатися майном на власний розсуд. Ця індивідуальна свобода, як і це використання, утворюють основу громадянського суспільства» [8; 224]. Приватна власність, у всій багатоманітності її конкретних форм, робить громадян економічно незалежними від держави. Проте, інститут приватної власності і вся система майнових відносин можуть стати основою формування та функціонування громадянського суспільства лише за умови коли в цій системі зв'язків і відносин локалізуються інтереси основної маси населення.

Якби втіленням індивідуалізму і права приватної власності в економічній сфері є принципи вільного ринку і вільної конкуренції [2; 50] Саме тому ринкову економіку можна віднести до чинників формування громадянського суспільства.

Беззаперечним є той факт, що ринкова економіка створює сприятливі умови для вільного вибору учасниками ринку сфери застосування своїх навиків та знань, вільного вибору економічної поведінки [5; 191]. В той же час, ринкова економіка забезпечує реалізацію економічних інтересів окремих громадян і груп їх інтересів, зводячи на ринку роботодавців, власників засобів виробництва і найманих працівників – власників робочої сили [15; 108].

Проте, деякі принципи, які характерні для ринкової економіки чинять деструктивний вплив на громадянське суспільство. До таких можна віднести «принцип егоїстичного індивідуалізму» (те, що вигідно індивіду, – вигідно суспільству) та «принцип раціональності поведінки суб'єктів» (полягає в прагненні максимізувати корисність), який в результаті може привести до ігнорування інтересів найманих працівників.

Беззаперечним є той факт, що громадянське суспільство має політичний вимір. Взаємодія недержавних політичних інститутів між собою та з владними структурами через систему формалізованих та неформалізованих зв'язків забезпечує цивілізований вплив на державну владу. Основними політичними інститутами громадянського суспільства є групи інтересів, групи тисю, політичні партії, ЗМІ.

Групи інтересів громадяни створюють для реалізації власних, або групових цілей. Такі об'єднання мають політичний вимір, проте не претендують на політичну владу, а прагнуть впливати на неї лише у випадку незадоволення власних інтересів, забезпечуючи цим ефективне функціонування громадянського суспільства. Чим ширше представлені соціальні потреби групами інтересів, тим більш різностороннім є зв'язок між суспільством і державою, тим гнучкіше владні інститути реагують на соціальні запити населення, а люди мають тим більший вплив на політичні рішення. Розмаїття організаційних форм, у яких існують групи інтересів, віддзеркалюється в поняттях, якими їх позначають: „об'єднання”, „асоціація”, „спілка”, „організація”, „клуб”, „рух”, „комітет” тощо.

Не зважаючи на досить широкий спектр наявних у груп інтересів важелів впливу на політичну сферу, вони часто демонструють свою аполітичність до певного моменту. Адже задоволення особистих чи професійних інтересів можна досягти і без звернення до держави, шляхом контактів з іншими групами інтересів.

Коли задоволення колективного інтересу суб'єктів груп інтересів потребує прийняття владних рішень, вони перетворюються на групи тиску, безпосередньою метою яких є задоволення інтересів репрезентованих ними соціальних верств через вплив на інститути публічної влади.

Наявність груп тиску в політичному житті має подвійний характер впливу на становлення громадянського суспільства - з одного боку, примножує кількість опосередкованих політичних суб'єктів, розширюючи плюралізм, і тим самим позитивно впливає на формування та функціонування громадянського суспільства, а з іншого — веде до зрощування найсильніших груп тиску з партійними і бюрократичними угрупованнями, посилення олігархічних і корпоративних тенденцій, що, в свою чергу, чинить деструктивний вплив на громадянське суспільство.

Політичні партії посідають особливе місце в громадянському суспільстві. Це обумовлено тим, що з одного боку, вони є формою самоорганізації громадян, виразниками їх політичних інтересів, а з іншого через своїх представників, які прийшли до влади в результаті виборів, самі партії стають складовою частиною влади. В результаті партії розвивають як прями, так і зворотні зв'язки населення і держави, вони замінюють стихійні прояви суспільно-політичної активності населення формалізованими способами [11; 150].

Політичні партії транслиують окремі інтереси із сфери громадянського суспільства у сферу політичних рішень, де вони стають фактом політичних вимог. Слід зазначити, що репрезентація суспільних інтересів відбувається не лише в ідеологічній формі, а й через вплив на прийняття рішень в органах державної влади на користь певних соціальних груп.

Партії, які виступають в ролі об'єднуючої ланки між громадянським суспільством і державою, сприяють подоланню або пом'якшенню конфліктів, які виникають в процесі їх взаємодії. На формування громадянського суспільства більш вагомий вплив мають політичні партії сформовані «знизу», оскільки саме вони, як правило націлені на врахування та реалізацію інтересів широких прошарків населення, а не вузькогрупових, корпоративних або олігархічних цілей.

Однією з головних умов існування громадянського суспільства є гласність та свобода слова, яка забезпечується через незалежні ЗМІ. Незалежні ЗМІ не тільки

оприлюднюють громадську думку, а й певним чином формують її. Саме тому інформаційний плюралізм, відкритість інформаційного простору, не підконтрольність ЗМІ державі - складають необхідну умову становлення та буття громадянського суспільства. Важко переоцінити роль ЗМІ і у вибудовуванні продуктивного діалогу громадянського суспільства і владних інститутів та держави в цілому.

До чинників формування громадянського суспільства також можна віднести політичну культуру активної громадськості, адже саме за наявності громадянської культури ми можемо говорити про суб'єктів, які були б здатні взяти на себе часткове виконання функцій держави.

Духовна сфера, структуру якої складають соціокультурні відносини, впливає на становлення та забезпечує функціонування громадянського суспільства через ряд інститутів, а саме : церква, школа, культурні, духовні, мистецькі, спортивні та ін. гуртки. Проте всі вище перераховані інститути впливають на становлення та забезпечують функціонування громадянського суспільства лише у тому випадку коли вони є недержавними утвореннями.

Навіть за наявності всіх вище перерахованих умов та чинників, становлення та функціонування громадянського суспільства неможливе поза державою та без її сприяння. Держава і формує громадянське суспільство, і посідає місце в його межах [6; 153]. Фактично держава юридично закріплює та забезпечує права і свободи громадянина, служить формою, що організовує громадянське суспільство. Проте, громадянське суспільство як система, що розвивається завжди буде знаходитися під тиском держави, що обумовлено прагненням держави узурпувати владу. Саме тому, лише правова держава забезпечує ефективний процес становлення та конструктивне функціонування громадянського суспільства.

У відношеннях між правовою державою і громадянами пріоритет належить правам людини, що не можуть бути порушені законами держави і її діями. Для того, щоб народ міг контролювати державу, створюються численні механізми та інститути.

Діалектика взаємозв'язку правової держави і громадянського суспільства є складною і суперечливою. З одного боку, конституційне проголошення і закріплення

прав і свобод особи є політико-правовою основою розмежування громадянського суспільства і держави. З іншого боку, права і свободи є найголовнішою ланкою, котра з'єднує громадянське суспільство й державу; завдяки наявності у громадян політичних прав вони підпорядковують державу своєму впливові та здійснюють контроль над нею [17; 313].

Отже, можемо зробити висновок, що громадянське суспільство – багатоаспектне та динамічне явище; це суспільство вільних, суверенних осіб, наділених найширшими громадянськими і політичними правами, які беруть активну участь в управлінні державою, вільно виражають свої думки, здатні самоорганізовуватися для задоволення всіляких потреб, створювати різноманітні організації і партії, націлені на захист інтересів цих осіб. Одночасно громадянське суспільство – це сукупність відносин у соціальній, економічній, політичній, духовній сферах; сукупність відносин, які розвиваються в правовій державі, проте незалежно від неї.

Не зважаючи на те, що громадянське за своєю суттю є максимально наближеним до соціальної сфери і має розглядатися як феномен, що утворюється конкретним суспільством, а не як універсальна формула, яку можна застосувати до будь-якого суспільства, виокремлення основоположних чинників формування та функціонування громадянського суспільства є необхідним для глибшого розуміння даного феномену і подальшого дослідження громадянського суспільства в межах конкретних держав.

Література:

1. Александрова О.А. Средний класс в современном обществе.// Общество и экономика. – 1996. - №6. – с. 57-78;
2. Гаджиев К.С. Политическая наука – М., 1994. - Ч. 1 – Электронный вариант: <http://www.politnauka.org> – 131с.;
3. Голенкова З. Т., Витюк В. В., Гридчин Ю. В., Черных А. И., Романенко Л. М. Становление гражданского общества и социальная стратификация.// Социс. – 1995. - №6. – с. 14-24;
4. Дж. Л. Коэн, Э. Арато Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. / Общ. Ред. И.И. Мюрберг. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – 784 с.;
5. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.;
6. Кисельова О. Етичний вимір громадянського суспільства. – Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. – К.: Етна-1. – 2006. – с. 152-157;
7. Лациба М.В. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: оцінка рішень. : перше півріччя 2008 р.— К.: Агентство «Україна», 2008. — 79 с.
8. Матвійчук Т. Соціальні реалії в політологічній тематиці. // Політичний менеджмент. – 2007. - №5. – с. 94-98;
9. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в Политологию. – 3-е издание. - М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2000. - 378 с.;
10. Развитие гражданского общества Украины в 2008 році : плани на майбутнє. / [Айвазовська О.П., Вінніков О.Ю., Голубовська-Онсімова Г. М.]; за ред. М. Лациби; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К.: Агентство «Україна», 2009. – 83 с.
11. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 559 с.; Электронный вариант: <http://www.zipsites.ru/?n=4/2/2/&s=1&show=2>;
12. Соціально-економічні аспекти формування громадянського суспільства в Україні / [Доморослий В. І. та ін.]; М-во аграр. політики України, Уман. держ. аграр. ун-т, Каф. екон. теорії. — Умань: Сочінський, 2009. — 283 с.
13. Цвих В.Ф. Громадянське суспільство як явище і процес. Особливості бачення // Вісник Київ. ун-ту. Серія Філософія, Політологія. – 2002. – Вип. 42;
14. Цвих В.Ф. Основні концепції виникнення та формування громадянського суспільства // Вісник Київ. ун-ту. Серія Філософія, Політологія. – 2001. – Вип. 35;
15. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.;
16. Чувардинський О.Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку. : автореф. дис.... д-ра політ. наук: 23.00.02. / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — К., 2008. — 31 с.
17. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – 3-тє вид., стер. – К.: Либідь, 2005. – 576 с.;
18. Jeffrey C. Alexander Real Civil Societies: Dilemmas Of Institutionalization. - Sage Publications (ca), 1998. - 246 p.